

Suomalais-ugrialaisten kielten tutkimuslaitos ja sanakirjatyöt¹

Ollessani kutsuttuna Tieteellisen tutkimuksen organisaatiokomitean kokoukseen 10. 2. 1960 asiantuntijana kuultavaksi ja selviteltyäni minulle esitettyjen kysymysten johdosta tieteellisen ryhmä- ja yhteistyön tarvetta ja mahdollisuuksia ns. kansallisten tieteiden piirissä, varsinkin suomen kielen tutkimuksen alalla, sekä pyrittyäni osoittamaan, että nimenomaan koko suomalais-ugrilaisen kieli- ja kansatieteen perusedellytyksiksi muodostuneiden suurten sanakirja- ja koelmatöiden edistäminen kaipaa nykyistä kiinteämpiä toiminnan mahdollisuuksia, Komitea pyysi minua valmistamaan ehdotuksen »valtion suomalais-ugrilaiseksi tutkimuslaitokseksi», kuten sen tekemä päätös kokouksen pöytäkirjassa ilmaistaan. Lupasin yrittää, vaikka tehtävä minulle yksin uskottuna kesken monialle hajottavia töitä arveluttikin. Valitan, että silloinen pelkoni on osoittautunut aiheelliseksi, yksinpä neuvonpito muiden alallani työskentelevien kanssa on jäänyt riittämättömäksi. Vieläkään, kolmatta kuukautta myöhemmin, en ole kyennyt rauhasa keskittymään tärkeään toimeksisaantiini, joka on osoittautunut odotettua pulmallisemmaksi.

Se mitä seuraavassa saatan esittää ei sanotuista syistä ole valmis ehdotus. Minun on täytynyt tyytyä vain täsmentämään Komitean kokouksessa antamaani

kuvaava nykytilanteesta, joka pitkällä tähtäimellä mitaten on kestävä, edelleen valaisemaan keskeisiä tavoitteitamme ja niiden ajankohtaisia tarpeita sekä viittaamaan mielessäni hahmottamassa olevaan ulospääsyn tiehen. »Tutkimuslaitokseen» sanan tavanomaisessa mielessä en ole päätenyt. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä, että laitoksen luonteisia, kokoelmiltaan runsaita ja ohjelmansa toteuttamisessa pitkälle ennättäneitä tieteellisiä työskentelykeskuksia suomalais-ugrilaisen ja etenkin suomen kielen tutkimuksen piirissä on perustamattakin olemassa, eikä uuden toimintakykyisen laitoksen perustamista niiden lisäksi sen paremmin kuin niiden valtaamista käytettäväksi valtion laitoksena niiden tarkoin määrättyjen tehtävien ja oikeus- ja omistussuhteiden vuoksi voida ajatella. Sen sijaan käy mielestäni hyvin päinsä niiden toimintaa kehittämällä ja tuke- malla saavuttaa ne tavoitteet, joita käsittän Komiteassa tarkoitetun, kun valtion suomalais-ugrilaisen tutkimuslaitoksen ajatus sen kokouksessa herätettiin.

Tarikoittamani laitokset, so. tieteelliset arkistot ja tutkimustilat niiden toteutettaviksi uskottuine laajasuuntaisine töineen, ovat vuosikymmenien kuluessa syntyneet ja kehittyneet pääasiallisesti niiden tehtävien yhteydessä, joihin ensin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, myöhemmin myös siitä irtautuneet erilliset

¹ Prof. Martti Rapolan lausunto Tieteellisen tutkimuksen organisaatiokomitealle.

yhteisöt ovat ryhtyneet hankkiakseen kieli- ja kansatieteelliselle (incl. folkloristiselle) tutkimuksellemme sellaista aineistoa ja aineiston hallitsemiseksi välttämätöntä välineistöä, jonka kerääminen ja valmistaminen ylittää yksityisten tutkijain suorituskyvyn, joskus jopa kokonaisen sukupolven tutkijain mahdollisuudet. Alkuperäinen tavoite on saattanut olla suhteellisen vaatimaton, mutta tuloksena on eräissä tapauksissa jatkuvaa huolenpitoa ja kehittelyä vaativa suurarkisto monine uloskin päin suuntautuvine velvoituksineen.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran välittömässä hallinnassa työskentelee tämän alan arkistoista vanhin ja muista puheeksi otettavista koostumukseltaan selvästi erottuva kansanrunousarkisto. Se on runsaan vuosisadan kuluessa paisunut rikkaaksi, hyvin järjestetyksi mutta silti jatkuvaa kehittämistä vaativaksi, korkeimmat kansainväliset mitat täyttäväksi tutkimuskeskukseksi. Seuran siihen kiinnittämä virkakunta on pieni, mutta korkeatasoinen. Lisäksi seura on suurin kustannuksin ja vastiketta saamatta järjestänyt sen yhteyteen erikoistilat kansanrunoustieteen korkeampaa yliopisto-opetusta varten. Sen nuorin osasto, äänitearkisto, on myös ennättänyt kehittyä merkittäväksi tekijäksi kansanperinteen tallennuksen ja tutkimuksen alalla. Laitoksen ohjelmaan on kaukaa 1800-luvulta lähtien kuulunut tieteellisten lähdejulkaisujen toimittaminen; huomattavin tämän alan aikaansaannos on epäilemättä »Suomen suurin teos», 33-osainen Suomen Kansan Vanhat Runot (1908—1948). Kokoelmien ehtymätön kasvu, joka on jatkunut nykypäiviin saakka, on pakottanut perinpohjaiseen arkistoteknilliseen toimintaan ja johtanut laajaan kansainväliseen vuorovaikutukseen folkloristiikan alalla. Yhteistyö tämän ja kielitieteellisten arkistojemme kesken oli luonnostaan läheistä kaiken aikaa, minkä viimeksi mainitut toimivat saman katon alla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talossa, eikä ole

syystä otaksua, että molemminpuolinen hyötysuhde olisi joutunut ratkaisevasti kärsimään Sanakirjasäätiön ryhmän muutettua yliopiston järjestämiin »Castrenianumin» huonetiloihin. On muistettava, että valtaisa määrä folkloren piiriin luettavaa perinnettä on kertynyt myös kielitieteellisiin arkistoihimme.

Samoin kuin kansanrunousarkisto ovat myös kielitieteelliset kokoelmamme vähästä alusta suuriksi kasvaneet. Nekin ovat syntyneet kolmen neljän tutkijapolven usein erittäin hankalissa olosuhteissa suorittaman työn tuloksina (laajin ja määrätietoisin keruutyö on kuitenkin suoritettu vasta itsenäisen Suomen aikana). Koottuina sellaisilta kansanperinteen aloilta, joiden luontaisen jatkumisen edellytykset ovat jo enimmäkseen lakanneet olemasta, ne ovat täysin korvaamattomat, sillä vain murto-osa on ennätetty painattaa ja siten tai mikrofilmauksen avulla turvata kertakaikkiselta häviämiseltä. Oma väistämätön vaaramomentti niiden kohdalla piilee siinä, että ne jatkuvasti kuluvat ahkerassa arkistotyössä, silloinkin kun muutama painettu sanakirjan rivi riittäisi tyydyttämään tietoaineksen etsijää. Nykypolven tutkijoilta ja opiskelijoilta ei voida kieltää pääsyä näiden kokoelmien pariin, vaikka arkistolehteily ei ole ollut tarkoituksena eikä tavoitteena niitä luomaan ryhdyttäessä. Päämääränä on alusta alkaen ollut kerätä ainekset tyhjentäviin kieli- ja kansatieteellisiin lähdejulkaisuihin, ennen kaikkea tieteellisesti täysipainoisiin sanakirjoihin, eikä vain suomen murteista ja lukuisista häviämään tuomituista suomalais-ugrilaisista kielistä ja murteista, vaan koko uralilaiselta ja urali-altailaiselta alueelta sekä lisäksi oman kirjallisuutemme eri aikakausia edustavista kielikerrostumista.

Avoimen arkisto- ja laitospöytä ulkopuolella tosin toistaiseksi ovat enimmäkseen suomalais-ugrilaisen seuran tieteellisistä kokoelmista. Tämän seuran työohjelmaan kuuluu kaikkien

sukukieltemme ainesten keräys- ja julkaisutoiminta. Keskeisimpänä on jo n. 30 vuoden kuluessa ollut suomalaisten tutkimusmatkailijoiden aineskokoelmien käsittely ja julkaiseminen. Julkaisukuntoon muokattava primääriaine on jaettu lukuisien tiedemiesten käsiin heidän yksityisiin kammioihinsa. Vain osaa seuran arkistosta säilytetään nykyisin Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisessa laitoksessa, josta tulee edempänä. Myöhemmin nämäkin kokoelmat varmaan arkistoteknillisesti käsiteltyinä ja mikrofilmattuina liitetään lähinaapureihinsa mainitun yliopiston laitoksen avoimeen arkistoon.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on laskenut perustan useimmille tässä puheeksi tuleville kielitieteellisille kokoelmille ja ollut siten luomassa myös tiettyä laitoistoimintaa. V. 1896 hyväksymänsä ohjelman perusteella seura ryhtyi laajuusuntaiisiin valmisteluihin kolmen tieteellisen sanakirjan aikaansaamiseksi a) suomen kansankielestä, b) suomen vanhasta kirjakiielestä ja c) »nykyisestä» kirjakiielestä. Kiireellisyyssyistä (murteet tasoituvat nopeasti!) ja tehtävän jättäiläisäisten mittasuhteiden vuoksi ensimmäinen näistä joutui etualalle muiden jäädessä odottamaan vuoroansa.

Työn moniin alkuvaikeuksiin ja vaiheisiin puuttumatta todettakoon, että jo 35 vuotta takaperin k a n s a n k i e l e n s a n a k i r j a n v a l m i s t e l u t y ö t siihen mennessä syntyneine käsikirjoituskokoelmineen oli erotettava Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran välittömästä johdosta itsenäiselle, valtion tukemana toimivalle yhteisölle. S a n a k i r j a s ä ä t i ö perustettiin ja aloitti toimintansa v. 1925. Keruutyön vauhti kiihtyi, laatu-taso parani, ja kokoelmat alkoivat paistaa valtaviksi. Omalla painollaan kehitys on johtanut siihen, että ennen kuin alkuperäinen tavoite on ennättänyt edes lähiulottumaan, Sanakirjasäätiön arkistosta on muodostunut tutkimuskeskus, jossa varttuneempien tutkijoiden rinnalla nuoret opiskelijat ratkovat ongel-

miaan ja jota ilman suomen kielen tieteellistä tutkimusta ei enää pariin kolmeen vuosikymmeneen ole voitu ajatella suoritettavaksi, olipa tutkimuksen aihe minkäläunteinen tahansa. Sanakirjasäätiön tutkimuskeskusluonne on käynyt entistä ilmeisemmäksi, kun sen kokoelmat rinnan eräiden lähisukuisten kokoelmien kanssa ovat vuodesta 1956 lähtien olleet sijoitettuna Helsingin yliopiston luovuttamaan huoneistoon Castrenianumiin ja siten tarjonneet pohjan sitä ennen olemattomalle yliopiston suomen kielen laitokselle (säätiön sääntöjen mukaan sen kokoelmat perii Helsingin yliopisto, jos Sanakirjasäätiö lopettaa toimintansa). Arkiston järjestelmällinen kehittämissä on tämänkin jälkeen jatkunut. Paitsi monimiljoonaista lipustoa arkistossa säilytetään ja asetetaan tutkijain käyttöön satoja, primääriainestakin sisältäviä käsikirjoituksia varsinkin murre-tutkimuksen alalta. Kaikki tämä vaatii monipuolisen hakemistoaparaatin jatkuvaa täydentämistä ja aineistossa havaittujen aukkojen valpasta täydentämistöimintää. Kulunut kevätalvi murreteksti- ja sananuottakilpailuineen on viimeksi mitä havainnollisimmin osoittanut, että mahdollisuuksia primääriaineiston hankkimiseksi kansankielen kokoelmiin edelleenkin on olemassa. Uutuutena on mainittava, että Sanakirjasäätiön kirjoitetun materiaalin vahvistukseksi on samoihin Castrenianumin suojiin valtion humanistisen toimikunnan v. 1959 myöntämän avustuksen turvin perustettu erityinen ääninauhaosasto, jonka kokoelmiin nyt jo on kertynyt n. 500 tuntia nauhoitteita pääasiallisesti suomen murteista. Kaikki tällainen kokoelmatyö vaatii jo sellaise-naan runsaasti sekä tieteellistä että teknillistä henkilöstöä. Kansankielen sanakirjan kirjoittaminen on pantu alulle, mutta edistyy nykyisin etanan vauhtia. Epäkohdaksi, johon palaan erikseen, on osoittautunut se, ettei näihin monipuolisiin ja vaativiin tehtäviin ole onnistuttu pysyvästi kiinnittämään yliopisto-opinnoissa, keruutyössä ja arkistoharjoitte-

lussa erikoiskoulutuksen saanutta työvoimaa.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sanakirjaohjelmassa toiselle, mutta toteuttamisjärjestyksessä kolmannelle sijalle asetetun vanhan kirjakielen sanakirjan valmistelutyöt eivät vuosikymmeniin edistyneet, sillä niitä ei näyttänyt uhkaavan välitön myöhästymisen vaara kuten murre-sanakirjan aineiston kokoamista. Tavallaan kiertotietä ne ovat kuitenkin sukeltaneet esiin ja liittyneet omaksi työalukseen Castrenianumin tutkimuskeskukseen. On palattava n. 40 vuoden takaiseen aikaan, jolloin E. N. Setälä pyrki luomaan todella suurimittaisen suomalais-ugrilaisen tutkimuslaitoksen maahamme, mutta sai tyytyä hyvin paljon vaatimattomampaan. Syntyi »Tutkimuslaitos Suomen suku», joka ensin Turun yliopiston alaisena toimi Setälän omistamassa kiinteistössä Järvenpäässä, mutta perustajansa kuoltua luovutettiin Sanakirjasäätiön hallintaan ja muutti Helsinkiin. Se on nyt myös sijoitettu työtiloiheen, arkistoiheen ja Setälältä perittyine ensiluokkaisine kirjastoineen Castrenianumiin, missä se samalla toimii yliopiston suomalais-ugrilaisena laitoksena. »Suomen suvun» ensimmäiseksi pitkäjänteiseksi tehtäväksi tuli suomen kielen etymologisen sanakirjan aikaansaaminen (2 osaa ilmestynyt 1955, 1958). Vastaisia eri suomalais-ugrialaisten kielten etymologisia sanakirjoja varten Setälän (myöhemmin Y. H. Toivosen ja Erkki Itkosen) johtama laitos on koonnut rikkaan leikekokoelman kaikesta kielikuntamme etymologisesta kirjallisuudesta. Suomen kielen etymologisen sanakirjan tarpeiksi, mutta samalla kaukaisempiin erikoistavoitteisiin tähdäten laitos on edelleen valmistuttanut suuret leikekokoelmat suomalaisesta muinaisrunoudesta ja vanhimman suomalaisen kirjallisuuden jäljennöspainoksista. Täten oli arvokas runko vanhan kirjajassuomen sanakirjan ainekseksi koossa, kun allekirjoittanut v. 1956

sai ensimmäisen tilaisuuden ryhtyä poimituttamaan siihen täydennystä. Tämä työ on nyt edistynyt niin, että suurin piirtein riittävä aines alkaa olla olemassa Ruotsin vallan aikaisen kirjasuomen sanakirjaa varten ja artikkelityö on voitu aloittaa. Tällä lohkokolla hankaluudet ovat luonteeltaan samat kuin ne, joihin viittasin edellisessä kohdassa kansankielen sanakirjatyöstä puhuessani: työhön näyttää olevan mahdotonta saada kiinnitettyksi muita kuin väliaikaisesti sitoutuvia tekijöitä.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sanakirjaohjelman kolmas kohta, »nykyisen kirjakielen sanakirja», oli eräissä suhteissa ennättänyt suuresti vanhentua — ajateltakoon sivistyksemme ja yhteiskuntamme kehitystä vuodesta 1896 vuoteen 1926 — kun asia v. 1927 tehdyn eduskunta-aloitteen pohjalta — tavoitteiltaan osaksi muuttuneena — tuli ajankohtaiseksi ja Nyky Suomen Sanakirjan valmistelutyöt pantiin käyntiin. Tämän ohjelmankohdan perille saattaminen on alusta alkaen ollut myötätuulessa, mutta se on myös muita selvemmin paljastanut sen organisatorisen yleisvirheen, mikä on koitunut kyseisen tutkimusalan suurille, yhteisvoimin toteutettaville yrityksille rasitukseksi. Nyky Suomen sanakirjan on katsottu tuottavan ajankohtaista etua julkiselle valtio-, yhteiskunta- ja sivistyselämällemme, siksi valtionavun myöntämisessä ei ole kitsasteltu. Päätoimisia, parhaiden opintosuoritusten perusteella valittuja työntekijöitä on toimituskuntaan kuulunut kaiken aikaa 7—8. Mutta mikä on omiansa herättämään huomiota on havainto, että niinkin lyhyen ajan kuluessa kuin mistä tässä on kysymys sanakirjan toimittajia on ennättänyt olla kaikkiaan 37. Tämmöistä ei voida pitää normaalina. Palaan asiaan. Sanakirjan I osa ilmestyi aikaa vievien alkuvaikeuksien jälkeen v. 1951 ja viimeisen, VI osan, lasketaan tulevan julkisuu-teen jo v. 1961. Näin on ohjelman »viimeinen tullut ensimmäiseksi», ja tästä

on suomalaisen tieteen oltava yhtä kiihottollinen kuin kielen käytön ja vaalinnan. Toisin kuin kansankielen sanakirjatyö tämä on pysynyt kiinteästi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran hallinnassa, vaikka julkaisemisen on rahoittanut Werner Söderström Oy. Tarkasteltavana olevan tutkimuslaitosajatuksen kannalta tärkeätä on sen seikan ilmeisyys, että Nykysuomen Sanakirja, uuden kirjakielen sekä yleiskielen tutkimuksen tärkein hakuteos, ei valmistuttuaankaan ole lopullisesti valmis. Tähän viittaa teoksen nimikin oraakkelimaisesti. Nykysuomen Sanakirjan idea on sellainen, johon jokaisella ajankohdalla täytyy olla oma kosketus, ts. siihen on melko välittömästi valmistauduttava toimittamaan täydennysosaa — nyt jo on havaittu, että 1951 ilmestynyt I osa on eräissä suhteissa ennättänyt vanhentua; on myös ryhdyttävä valmistamaan tiivistelmää, joka n. 1/6 osaan NS:n koosta saa mahtumaan nykykielen sanaston ja fraseologian ytimen ja jota voidaan kaikissa suomesta muihin kieliin kääntävissä käytännön sanakirjoissa käyttää perusteoksena; edelleen on harkittava erilaisten NS:aan liittyvien tieteellis-käytännöllisten apuneuvojen toimittamista: koordinoitujen ja mahdollisimman täydellisten erikoisalojen sanakirjojen, synonyymisanakirjojen, perin pohjaisen suomen kieliopin jne. sarjaa. On mitä kohtalokkainta, että kaikki se oppi ja kokemus, jonka tämän ensimmäisen päätökseen saatetun suuren sanakirjatyön suorittajat ovat itselleen hankineet, uhkaa jäädä paitsi näitä jatkotehtäviä myös muita jäljellä olevia sanakirja-alan töitä hyödyttämättömäksi. Joka tapauksessa tämän sanakirjatyön konkreettisena jäämistönä suomen kielen tutkimus saa käytettäväkseen jättiläiskokoelman (yli 4 milj.) kirjallisuussitaatteja, joita ilman saisimme tyytyä arvaamattomasti vähempiin mahdollisuuksiin. Toistaiseksi tämä arkisto sijaitsee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talossa.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran

toimesta ryhdyttiin myös jo 1890-luvulla keräämään aineksia *karjala-
aunuksen sanakirjaan*, jota useastakin syystä oli vaikea sulattaa suomen murteiden sanakirjaan, mutta jonka suuri merkitys suomen kielen ja varsinkin muinaisrunostomme tutkimukselle oivallettiin. Pitkien keskeytysten häiritsemä keruutyö on olosuhteisiin katsoen onnistunut tyydyttävästi, ja sanakirjan käsikirjoitusta valmistetaan parhaillaan usean kirjoittajan voimin valtion humanistisen toimikunnan myöntämän avustuksen turvin. Kokoelma on sijoitettu Castrenianumiin.

Suomen kielen laitoksessa ja Sanakirjasäätiön hallinnassa sijaitsevat suomalaisen paikannimistön kokoelmat, joiden pahasti myöhästynyt kartuttamista on viime vuosina pyritty ripeästi jouduttamaan. Tämäkin »Tieteellisten seurain paikannimitoimikunnan» perustama arkisto oli aikaisemmin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston hoivissa (eräiden toisten seurojen vanhoista historiallisista lähteistä keräyttämä, keskeneräinen kokoelma oli Valtionarkistossa). Nimenomaan suullisesta perinteestä tallennettavaan osaan paikannimistöämme on päästy tehokkaasti käsiksi vasta nyt, kun osa entisten maalaislinkeinojen ja tilussuhteiden varassa säilynyttä nimiainesta on jo ennättänyt unohtua ja jäljellä olevaa uhkaa nopea tuhoutuminen. Ajateltakoon varsinkin *karjalaista nimiperinnettä*, joka semminkin *Karjalan kannaksella* oli omalaatuista. Eräällä tavalla kohtalon ivaa on, että juuri keruukohteena pahoin laiminlyöty nimiaineistomme on ensimmäisenä osoittautunut siksi arkistojemme lohkoksi, joka on havaittu tarpeelliseksi filologisen intressipiirin ulkopuolellakin. Jopa eduskunnan ja eräiden ministeriöiden taholla Sanakirjasäätiön arkistojen edellytetään toimivan laitoksena, jolta voi pyytää ja saada virka-apua aivan kuin vakinaiselta virastolta konsanaan. Jo kymmenkunta vuotta takaperin maanmittaushallitus otti tavakseen pyy-

tää paikannimiarkiston hoitajaa tarkistamaan uusien karttalehtivedosten nimistön kieliasun ja luotettavuuden käsitteän saamansa avun jonkinlaiseksi arkiston virkatehtäväksi, ja mm. tähän vedoten on eduskunnan toivomusaloitteessa toukokuun 24 p:ltä 1957 suositeltu maanmittaushallituksen menettelyä vaadittavaksi muiltakin viranomaisilta. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö onkin joulukuussa 1957 kirjelmällä kehottanut ainakin rautatie- sekä tie- ja vesirakennushallitusta kiinnittämään asiaan huomiota. Sinänsä kiitettävällä pyrkimyksellä on se vika, ettei Sanakirjasäätiöllä ole näihin tehtäviin vapaata henkilöstöä käytettävänä.

Näin esittelemiäni suomalais-ugrilaisen tutkimuksen eri alueille syntyneitä tieteellisiä kokoelmia, arkistoja erilaisine hallinto-, työskentely- ja palvelusmuotoineen, ei mikään estä jo nykyisillään käsittämästä instituuteiksi, tutkimuslaitoksiksi. Jos yhteisvoimin, ryhmätyöskentelyn avulla edistettävät tavoitteet kuuluvat olennaisina tutkimuslaitoksen käsitteeseen, niin nämä, kuten toivon jo ilmenneen, järjestänsä täyttävät tämänkin ehdon. Esittelyssäni olen tarkoituksellisesti jättänyt syrjään sen lohkon suomalais-ugrilaista laitostoimintaa, jota edustaa valtion muinaistieteellinen toimikunta (kansallismuseo) vakinaisine virkakuntineen, koska se Komitean kokouksessa 10. 2. 60 käyty keskustelu, johon sain osallistua, kohdistui lähinnä kielitieteen piirissä havaittuihin organisatorisiin puutteisiin ja koska esineellisen kansatieteen tutkimuksen ulkonaiset edellytykset ovat toiset kuin kielitieteen. Jos osaksi samoin perustein jätän seuraavassa syrjään kansanrunousarkiston, jota edellä kuitenkin olen kosketellut ja jonka tarpeita on tarkasteltava erikseen, sanoisin, että kaikkia muita yhdistää lähisukuinen tavoite, nim. osaksi hyvinkin pitkäjännitteistä työtä edellyttävä yleisvälineiden hankkiminen suomalais-ugrilaiselle kielitieteelle, valtaosalta nimenomaan suomen kielen tutkimukselle.

Kaikissa näissä sovelletaan samoja metodeja, yhden sanakirjatyön teossa hankittu kokemus on jokseenkin sellaisenaan käytettävissä toisen hyväksi jne. Mitä itse tarkoittamiini välineisiin tulee, on myös hyvä muistaa, että niiden käytettävyys ei koidu yksinomaan kielitieteen hyväksi sanan ahtaassa mielessä. Paikannimiaineistoa voidaan käyttää paitsi edellä jo kosketeltuihin julkisiin tarkoituksiin myös historiatieteen hyväksi, minkä lisäksi kaikkeen nykyaikaisesti kerättyyn muresanakirjamateriaaliin — puhumattakaan yhtenäisistä kielennäytteistä — sisältyy valtaisa määrä varsinkin etnologian eri aihepiirejä rikastuttavaa tietoa.

Alkuperäisesti ja yhä vielä keskeisin tavoite, suursanakirjojen aikaansaaminen, on luonnostaan johtanut siihen, että puheenaolevat laitokset ovat paikallisestikin hakeutuneet toistensa naapuruteen, joka alkoi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talossa ja jatkuu yliopiston Castrenianumissa. Vain Nykysuomen Sanakirjan kokoelmat ovat jääneet muista erilleen. Muuten onkin hahmottumassa ehyt kokonaisuus, jota ei liene mahdotonta nyt jo sellaisena käsitellä. Kun vieras, esim. ulkomaalainen tutkija, astuu ovesta Castrenianumin pitkään käytävään, jonka varrella yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, suomen kielen laitos ja vastaava seminaarikirjasto, edelleen virolainen laitos ja unkarilainen laitos toimivat joko käsittelemiäni instituutin luonteisten arkistojen ja sanakirjapajojen rinnalla tai sisäkkäinkin niiden kanssa, hänen on mahdotonta olla näkemättä näissä saleissa yhden ainoan hengen ilmennystä, aivan kuin kansallismuseossamme kävijä näkee vain museokokonaisuuden välittämättä kysyä, mikä talossa on valtion viraston alaa ja omaa, mikä Suomen muinaismuistoyhdistykselle tai Helsingin yliopistolle kuuluvaa. »Suomalais-ugrilaisen tutkimuksen laitos» kielitieteellisesti rajoitettuna on olemassa, uutta ei

tarvitse perustaa. Kaivataan vain ole-massaolevan kehittämistä.

Kuvatun tilanteen edut ovat ilmeiset sekä niille henkilöryhmille, jotka suorittavat työtä kussakin erikoisarkistossa sille kuuluvan alkuperäistavotteiden hyväksi, että kokoelmia tarvitsevien tutkijoiden ja niitä käyttävien opiskelijoiden kannalta. Yksikään Castrenianumissa käynnissä olevista sanakirjatöistä — kansankielen, vanhan kirjakielen, karjalan kielen, suomen kielen etymologisen sanakirjan — ei tule enää toimeen ilman alituista vetoamista naapurisanakirjojen tai paikannimiarkiston kokoelmiin tai kerroksen kirjastoihin. Myös Nykysuomen Sanakirjan toimittajat olivat usein nähtyjä kävijöitä näissä kokoelmissa niin kauan kuin heidän artikkelityönsä oli kesken, ja samoin on epäilemättä oleva vastakin, kun ryhdytään edellä viittamiini jatkotoimiin Nykysuomen sanakirjan aihepiirin täydentämiseksi. On kai-ken aikaa muistettava, että yksikään näistä laitoksista ei laitoksenakaan käy tarpeettomaksi sen jälkeen kun sen ensimmäinen tavoite on saavutettu ja sana-kirja on kaikkien ulottuvilla. Jokainen työ kylvää siemenen uusiin yhteisvoimia kysyviin. Olen viitannut aiheisiin, joita Nykysuomen Sanakirja on kutsumassa esiin. Etymologinen sanakirja luo nyt jo pohjaa eri suomalais-ugrialaisten kielten etymologisille sanakirjoille ja on herät-tänyt tunteen siitä, että suomen kieles-täkin kaivataan etymologista hakuteosta, jossa lähtökohtana on nykyinen yleiskie-lemme. Nämä vain esimerkkeinä. Raja-aidat eri kokoelmien välillä voivat osit-tain siirtyä nykyisiltä sijoiltansa, mutta ne palvelumuodot, jotka nyt jo ovat kehittyneet, vaativat edelleen kehittä-mistä jo senkin vuoksi, että jättiläismäi-nen lippusysteemi, jonka koko sisällystä ei milloinkaan voida mahdollistaa julkais-taviin hakuteoksiin, on nykyisillään ylen raskas väline yksityisten tutkijain käyt-tää.

Tämän jälkeen voin siirtyä tähänasti-
sessa laitos- ja ryhmätyöskentelyssä il-

menneisiin puutteisiin ja epäkohtiin, jot-
ka eräissä tapauksissa tuntuvat olevan
pahenemassa. Viittasin alumpana kai-
killa kyseisillä sanakirjatyömailla vuosi-
kymmenestä toiseen jatkuneeseen perus-
virheeseen, jolla tarkoitan työsuhteiden
epävakavuutta. Niin monikymmenvuoti-
siksi kuin nämä suurtyöt kokonaisuudeksi
käsitettynä alusta alkaen on oival-
lettu ja niin monipuoliseksi kehittyvään
toimintaan kuin niiden on käsitetty joh-
tavan, niiden työsuhteet on ollut pakko
jatkuvasti hoitaa liian lyhyin — sallitta-
koon sana — pestausvälein, onnistumatta
sitomaan niitä henkisiä arvoja, mitä
sisältyy työssä mukana olleiden saavut-
tamaan kokemukseen ja yleiseen päte-
vyyteen, jatkuvaksi voiman varaukseksi
työkenttään. Tapahtuneesta koulutetun
henkilöstön menetyksestä ovat työstä
vastuussa olevat elimet olleet selvillä ja
siitä on toistuvasti mainittu esim. Sana-
kirjasäätiön kirjelmässä opetusministe-
riölle, mutta tulokseen ei ole päästy.
Määrärahojen reaaliarvoa ei ole onnistu-
tuttu palauttamaan likimainkaan enti-
selleen, ja vaikka olisikin, asia ei olisi
yksin sillä autettu.

Se, mistä pohjimmiltaan on kysymys,
näkyä havainnollisimmin Nykysuomen
Sanakirjan tapauksesta. Sanoin edellä,
että valtionapua on yleensä saatu vuo-
tuistarvetta vastaava määrä. Toiminta
on ollut sikäli loistavasti organisoitu,
että sanakirjalla on yli 20 vuoden ajan
ollut päätoiminen päätoimittaja ja tätä-
kin kauemmin 8-henkinen toimitus-
kunta, jonka jäsenet ovat tehneet sana-
kirjatyötä päätoimenaan saaden suunnil-
leen oppikoulun lehtorin palkan ja ikä-
lisät. Säännön mukaan toimittajat on
valittu opinnoissaan parhaiten onnistu-
neiden ja nyky-suomen asioista kiinnos-
tuneiden fil.kandidaattien keskuudesta.
Tästä huolimatta on alusta loppuun pai-
koillaan pysyneitä toimittajia vain 4. Jo
ennen I osan ilmestymistä mukana ol-
leista luopui 5, ja jäljelle jääneiden ynnä
myöhemmin työhön tulleiden 32:n jou-
kossa on ollut peräti 19 sellaista, joiden

käsialoja sisältyy vain yhteen tai enintään kahteen sanakirjan osaan. Tämä merkitsee sitä, että työssä on oltu vain vuoden tai parin verran. Harvemmissä tapauksissa (nim. 7:ssä) työstä kesken luopuminen on tapahtunut sen jälkeen, kun asianomainen on osallistunut kolmen tai useamman osan toimittamiseen. Lausuin alumpana, ettei näin runsasta toimittajiston kokoonpanon vaihtumista voida pitää normaalina. Vaikka vähennettäisiin joukosta vainajat (2) ja joko ikänsä tai mukautumattomuutensa vuoksi syrjään vetäytyneet — heitäkään ei ole monta — ja vaikka otaksuttaisiin, että jotkut ovat liittyneet toimitukseen kekeilumielessä ja jättäneet työn havaittuaan sen laadulleen vieraaksi, täytyy vähennystulokseen — kesken luopuneita ja poistuneita 27 — sittenkin olla jokin yleisempi syy. Ja se on, kuten jo suullisesti Komitean kokouksessa viittasin, koko työkentän tilapäiseksi käsittäminen. Siirtymisiä Nykysuomen Sanakirjan palveluksesta muihin esitettyihin sanakirjoihin ei ole tapahtunut. Mutta niin pian kuin nuorelle lahjakkaalle maisterille avautuu mahdollisuus vakinaisempaan, niin pian kuin hän esim. sanakirjan myöntämän osapäivätyöperiodin aikana on päteväytynyt oppikoulun opettajaksi, houkutus käy ylivoimaiseksi: hän katsoo jopa suoranaiseksi velvollisuudekseen tarttua siihen. On muistettava, että nykyiset fil.kandidaateiksi valmistuvat nuorenpuoleiset miehet ovat erittäin yleisesti vastuussa oman perheen elättämisestä ja tulevaisuudesta.

Pian Sanakirjasäätiön perustamisen jälkeen kansankielen sanavarojen kentällä tapahtuvassa keräyttämisessä päästiin sikäli kiinteälle kannalle, että opetusministeriön valmistuttaman yksityiskohtaisen suunnitelman mukaisesti voitiin eri puolilta maata valita parikymmentä keruupistettä, joissa kussakin pätevän yliopistokoulutuksen saaneet stipendiaatit saivat kerätäksensä murteen koko sanaston kaikkine siihen liittyvine tietoineksineen. Valtionavun ja muiden

käyttövarojen vaihdellessa työssä saatettiin pitää samanaikaisesti neljää viittä, joskus useampaakin pitäjänsanaston kerääjää. Keskeytyksittä jatkettuna kukin keruutehtävä vaati n. 4 vuoden ajan (se ei suinkaan ollut mitään loma-aikojen välityötä), mutta jo tällöin ilmeni tapauksia, että stipendiaatti kaipasi virkavapauksia joko opintojen täydentämistä, auskultointia tai muuta yksityistarkoitusta varten. Työ oli epäilemättä henkisesti rasittavaa, tieteestä kiinnostuneellekin helposti työlästyttävää. Ollessani pääosan 1930-lukua Sanakirjasäätiön keruutoiden johtajana jouduin tarkastusmatkoilla tai Helsingistä käsin seuraamaan n. 20 pitkäaikaisen stipendiaatin keräystyötä, ja jos nyt vähennän silloisten kerääjien luvusta 7 vainajaa ja yhden kieliopininkin tekijänä ansioituneen kansakoulunopettajan, jolla ei olisi ollut opinnoilla hankittuja edellytyksiä kotimurteen piirissä suorittamansa keruutyön päätyttyä jatkaa varsinaisena kielentutkijana, jää jäljelle toistakymmentä elossa olevaa, joista vähin varauksin kaikkien katsoisin saavuttaneen kansankielen ja -elämän tuntemuksessa sellaisen pätevyuden, että heitä ei olisi pitänyt ilman painavia syitä päästää irti Sanakirjasäätiön tehtävistä. Nyt heistä kuitenkin vain 3 työskentelee Castrenianumissa, näistäkin kaksi vain sivutoimisine kansankielen sanakirjassa, yksi Suomen suvussa. Muu näiden laitosten tieteellinen henkilökunta on aivan nuorta, 1950-luvun jälkipuoliskolla opintonsa suorittanutta väkeä, jolta kenttäkokemus puuttuu. Yksityistapauksiin kajoamatta — myös säätiön määrärahojen tyypistämällä on tietenkin ollut vaikutuksensa — yleisin luopumisten aihe lienee täälläkin etsittävä työn tilapäiseksi käsittämisestä: ennemmin tai myöhemmin se viskaa tekijänsä oheen. Ylenemisen mahdollisuuksia ei ole, ei eläketakeitakaan. Saman vaikuttimen mahti on yhä jatkuva, se on havaittu jos mahdollista räikeämpänä niiden äsken mainittujen nuorten kohdalla, joita on yritetty ns.

leksikografiharjoittelijoina kouluttaa kansankielen sanakirjaan artikkelityön tekijöiksi. Kolmihenkiseen ryhmään on muutaman vuoden kuluessa ennätetty kiinnittää 7 maisteria, mutta kaikki alkupään kiinnitykset ovat purkautuneet, ennen kuin koulutuksen tulokset ovat koituneet työn hyödyksi. Ensimmäisiä levottomuuden oireita on osittainen virkavapaus auskultointia varten tai muutamana kuukauden täysi virkavapaus lehtorin viransijaisuuden hoitamista varten. Aivan vastaavanlaisia tapauksia voidaan esittää karjalan kielen ja vanhan kirjakielen sanakirjatöistä. Viimeksi mainitun päätekijänä saanen mainita, että ensimmäinen avustajani pysyi toimessa vuoden 1956 kevästä viime vuoden loppuun ja vakuutti erotessaan hyvin viihtyneensä työssään, toinen pysyi kevästä 1957 kevääseen 1959, jolloin hänet kiinnitettiin astetta vakinaisempaan toimeen, kolmas aloitti työnsä huhtikuussa 1959 ja lopettaa sen ensi toukuussa (yksityisasiointensa vuoksi), neljäs on aloittanut viime maaliskuussa. Ja kuitenkin on kysymys tehtävistä, jotka vasta vuoden parin kuluttua olisivat kouluttaneet tekijänsä kykeneviksi suorittamaan itsenäisiä urakoita.

Kokoan esimerkistöni pohjalta hieman keskittävämmän kuvan. Vaikka käytävissä ei olekaan yksityiskohtaista tilastoa, saatan muististani pakottaa esille suunnilleen 40 joko suuren tai melkoisen kokemuksen sanakirjatyössä saavuttanutta henkilöä, jotka nyt toimivat työkykyisinä kansalaisina muilla aloilla: oppikoulualalta olen poiminut täten 22 nimeä, yliopistosta ja korkeakouluista ainakin 13 (näistä kuitenkin 3 osallistuu edelleen päätyönsä ohella sanakirjatoihin), vakinaisista kirjasto- ja museo-toimista ainakin 2 jne. Yleisin varoin hankittu erikoispätevyys ei useimpien näiden kohdalla ole kasvanut korkoa. Pikemmin saatetaan valittaa, että Nyky-suomen Sanakirjalle, Sanakirjasäätiölle ja muille vastaaville uhrattu aika on

merkinnyt asianomaisille henkilökoh-taista menetystä.

Näin olen lähestymässä valmistettavakseni uskotun asian ydintä. On ilmennyt, että tieteenala, jonka velvoitukset juuri meillä ovat ainoalaatuiset, ei nykyisillään kykene sitomaan ensiarvoisiin tehtäviinsä itse kouluttamaansa työvoimaa eikä näin ollen riittävän tehokkaasti toteuttamaan ensiarvoisia tavoitteitaan. Menetykset todetessani olen silti ensimmäinen alleviivaaman tähänastisten saavutusten arvoa ja korvaamattomuutta. Työt ovat vain nyt siinä vaiheessa, että erittäin tehokas voimien lisääminen ja niiden taloudellinen hyväksi käyttö on jatkuvan toiminnan perusehto. Työolot suomalais-ugrilaisen kielitieteen laitoksissa on saatava järjestetyksi sellaiselle kannalle, että nuoret, tieteellisissä opinnoissaan menestyneet ja tieteestä kiinnostuneet yksilöt alkavat tuntea luottamusta niitä kohtaan ja voivat kaavailta tulevaisuuttansa niiden varassa. Tällöin voidaan päästä vakaviin työryhmiin, joissa pidemmälle ennättäneet valvovat ja ohjaavat nuorempien työsuorituksia ja saavat itse suoritettavaksensa jatkuvasti vaativampia ja vastaavasti paremman korvauksen tuottavia tehtäviä. Toinen välttämätön edellytys on ryhmävahvuuksien lisääminen eri osatehtäviin, ennen kaikkea kansankielen sanakirjatyöhön. Kaikkea tätä varten on kehitettävä kiinteä, tarkoituksenmukaisesti jäsennelty organisaatio jo olemassa olevien avuksi ja sitomiseksi lujemmin yhteisen koneiston käyttöön. Olen päätenyt ehdottamaan erityistä suomalais-ugrilaisen kielitieteen toimi- tai valtuuskuntaa, joka saa auktoriteettinsa toiselta puolen valtiovallalta, toiselta puolen alan tieteellisiltä elimiltä ja käyttöönsä tarvittavan määrän vakinaisessa asemassa olevia työvoimia.

Täysin luonnosmainen ehdotukseni on seuraava:

Kajoamatta Sanakirjasäätiön säädekirjan määräyksiin säätiön tehtävistä, mainitun säätiön ja Suomen Suvun,

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Suomalais-ugrilaisen Seuran hallinnassa olevien kieli- ja kansatieteellisten kokoelmien omistussuhteisiin tai Helsingin yliopiston oikeuteen antaa suomen kieltä ja sen lähisukuisia aineita opiskelevien ylioppilaittensa suorittaa harjoitustehtävään Castrenianumiin sijoitetuissa kokoelmissa perustetaan asianmukaisessa järjestyksessä

a) opetusministeriön alainen *valtion suomalais-ugrilaisen kielitieteen toimikunta*, johon asemansa perusteella kuuluvat Sanakirjasäätiön johtaja (puheenjohtajana?), Helsingin yliopiston virkaiässä vanhempi suomen kielen varsinainen professori (vaihtoehtoisesti nuorempi, jos vanhempi on virkansa ohella Sanakirjasäätiön johtaja), suomalais-ugrilaisen kielitieteen varsinainen professori ja itämerensuomalaisten kielten varsinainen professori sekä yksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, yksi Suomalais-ugrilaisen Seuran ja yksi opetusministerin kolmeksi vuodeksi kerrallaan valitsema jäsen;

b) riittäväksi katsottava määrä *vakinaisia leksikografien, laitosassistentien, intendentien ja amanuenssin virkoja* edistämään suomalais-ugrilaisen kielitieteen alalla suoritettavia sanakirja- ja kokoelmatoita.

Toimikunnan keskeisimpänä tehtävänä olisi, paitsi ehdotusten tekeminen edellisessä mainittujen virkojen täyttämiseksi, luonteeltaan vaihtuvien virkojen sijoittaminen tarkoituksenmukaisella tavalla Castrenianumissa ryhmätyöskentelyä edellyttäviin sanakirja- ja ainesjulkaisutehtävien käyttöön. Sanakirjasäätiö ja erillisiä sanakirjatöitä suoritettavakseen saaneet henkilöt, vast. neuvottelukunnat voivat puolestaan määrärahojensa puitteissa luovuttaa itse palkkaamilleen henkilöille ja kokeneemmille tutkijoille (esim. yliopiston opettajille) työosuuksia ja työryhmien ohjausta. Mahdollisesti voidaan toimikunnalle uskoa muitakin organisatorisia tehtäviä.

Leksikografien — sana-artikkelin suun-

nittelijoiden ja kirjoittajien — virkojen pitäisi nähdäkseni kuulua 31. palkkausluokkaan (tai vanhemman leksikografien tähän, nuoremman 30:nteen), niiden haltijain olisi oltava fil.lisensiaatin tutkinnon suorittaneita (pääarvosana suomessa tai sille läheisessä kielitiet. aineessa). Virat olisivat sikäli vaihtuvia, että niiden haltijoita tarpeen mukaan voitaisiin siirtää sanakirjatyöstä toiseen. Varovaisestikin arvioiden kansankielen sanakirjatyö siihen liittyvine arkistotöineen tulee kestävämmän vielä useita vuosikymmeniä, vaikka sen käyttöön voitaisiin asettaa runsaskin työryhmä, joten siirtymisiä tulisi tapahtumaan nopeammin valmistuvista sanakirjoista siihen. Kuitenkaan ei ole kuviteltava, että esim. Nykysuomen Sanakirjan työstä voitaisiin vapauttaa kaikki tekijät samalla kun sanakirjan VI osa valmistuu (ks. edeltä), eikä suomen kielen etymologisen sanakirjan tarvekaan tule sillä tyydytetyksi, että nyt puoliväliin saakka valmis etymologinen sanakirja saadaan julkisluokkaan. Vähemmällä kuin 8 leksikografien viralla tuskin voidaan ajatella saavutettavan sitä, mihin tässä ehdotuksessa pyritään. Ne olisi aluksi sopivimmin jaettava niin, että kansankielen sanakirja saisi 3, nykysuomen sanakirja 2, karjalan kielen sanakirja, etymologinen sanakirja ja vanhan kirjasuomen sanakirja kukin yhden.

Laitosassistentteja olisi asetettava pöytä-, hakusanasto- yms. kokoelmatyöhön aluksi ainakin kaksi, ehkä niin porrastaen, että toinen olisi ylemmän, toinen alemman palkkausluokan assistentti. Kummankin pätevyysehtoihin kuuluisi fil.kandidaatin tutkinnoissa laudatur-arvosana suomessa tai sille läheisessä kielitiet. aineessa.

Nimiarkistoon, jolta jo on alettu edellyttää eri hallinnonhaarojen avustamissuorituksia (ks. edeltä), olisi asetettava intendentti ja amanuenssi.

Tämän varsin luonnosmaisena ehdotuksen tavoitteena on siis — kerrattakoon se vielä — sen työryhmätilanteen

vahvistaminen ja vakainaistaminen, joka kyseisissä laitoksissa on kyetty saamaan aikaan pääsemättä milloinkaan riittävään tehoon ja jatkuvuuteen. Tämän ehdotuksen toteuttamisesta ei saisi missään tapauksessa olla seurauksena entisiin keinoin ylläpidetyn vahvuuden supistaminen. Sen ei saisi antaa aiheuttaa vähennystä esim. Sanakirjasäätiön kohdalla, jolle edelleenkin on varattava tilaisuus palkata teknillistä toimistohenkilökuntaa ja antaa sivutoimista artikkelityötä siihen sopiville ja jo hyvin pe-

rehtyneille yliopiston opettajille. Samoin jääköön etymologiselle sanakirjalle ja vanhan kirjakielen sanakirjalle mahdollisuus käyttää dosentteja, emerituksia jne. tarkoituksiinsa. Myös Suomalais-ugrilaisen seuran ohjelmaan kauan kuuluneen suomalaisten tutkimusmatkailijain aineskokoelmien julkaisutyön on saatava seuran omien spesialistien avulla jatkaa ilman, että ehdotukseni mahdollinen toteuttaminen pääsee sitä häiritsemään.

Helsingissä huhtikuun 29 p:nä 1960

MARTTI RAPOLA